

Postmagická próza Magické prvky v próze Ádáma Bodora a ich vplyv na generáciu mladých spisovateľov

ÉVA BÁNYAI

Porovnávací analýza stredo- a východoeurópskych literatúr predstavuje dlhodobý výskumný projekt so zameraním na regionálne osobitosti. Dokonca ani vtedy, keď sa nejaké „hlavné dielo“ a jeho vplyv dostane do centra pozornosti z dôvodu výskumu rôznych literárnych toposov alebo spôsobov písania (v našom prípade magického realizmu, na ktorý sa tematicky orientuje toto číslo časopisu), nemôžeme odhliadnuť od priestorových determinantov prostredia autora/autorov, resp. od súvislostí predstáv o priestore konštruovaných v románoch a poviedkach. Vo svojej štúdiu sa sústreďujem na výskum ukazovateľov podobných predstáv v románe Ádáma Bodora *Sinistra körzet*¹ (1992; *Zóna Sinistra*, 2003), na analýzu postmagických útvarov vyskytujúcich sa v Bodorových textoch. Zameriavam sa jednak na otázku, do akého vzťahu vstupujú prvky magického realizmu v spisovateľovej tvorbe, spomínané aj v jeho recepcii, s mentálnym mapovaním pravoslávia, ktoré silne determinuje daný región, resp. ako sa tieto prvky odzrkadľujú v prózach mladšej generácie.

Zóna Sinistra sa stala jedným z neprehliadnutelných diel maďarskej prózy 90. rokov 20. storočia. Stovky odborných štúdií, kritiky či recenzie, ale aj eseje, ktorých predmetom bolo Bodorovo dielo, rozsahom prevyšujú zväzky jeho kratších próz, tri romány aj knihu rozhovorov s autorom. Výklad Bodorovej prózy, zohľadňujúci viaceré uhly pohľadu, aj z dôvodu neistoty a hľadania konečného významu sformoval odlišné interpretačné komunity.²

Interlingválnosť vyskytujúca sa v Bodorových dielach, čiže pôsobenie rôznych jazykových a kultúrnych i náboženských registrov, so sebou prináša celý rad otázok ohľadne tajomstva, podivnosti, cudzoty, nerozhodnosti. Z dôvodu neurčitosti a viacvýznamovosti sa tieto texty stávajú pre prijímateľov interpretačne otvorenými, širokými. Bodorove prózy a práce spisovateľov, ktoré s nimi vedú dialóg, resp. ich „nasledujú“, dovoľujú referenčné čítanie „viažuce sa na miesto“, a zároveň od konkrétneho miesta abstrahujú. Ich osobitá sila spočíva v tom, že túto rozpoltenosť dokážu pretaviť do jazyka. Podľa viacerých interpretátorov sa *Zóna Sinistra*, ale aj ostatné Bodorove diela a texty patriace k „postbodorovskému prúdu“³ či diela, v ktorých badať transtextuálne vzťahy s Bodorovými textami – k ich autorom patria Zsolt Láng, György Dragomán, Sándor Zsigmond Papp, Gábor Vida – dajú topograficky zamerať na perifériu východnej Európy. V prozaických textoch sa formuje fiktívna, odvodená rekonštrukcia Rumunska, resp. maďarsko-rumunsko-ukrajinského atď. pohraničia.

Toto geokultúrno-antropologické médium fungujúce v medzipriestore poskytuje návod na to, aby sa vytvorila predstava o priestore na základe množiny mýtov, rozprávok, legiend, súvislostí pomenovaní.

Hoci z jazykovo-tematického kontextu nám vychádza regionálna determinovanosť, Bodorova próza vzdoruje úsiliam o kategorizáciu v rámci diskurzov menšinovej literatúry. Definovať identitu Bodorovej prózy je – pre jej polohu „mimo súvislostí“ – rovnako ťažké ako definovať identitu postáv tvoriacich, oživujúcich, formujúcich túto prózu. V dielach spomínaných autorov treba vyzdvihnúť aj úlohu pamäti v tvorbe textu a v procese formovania priestoru (hoci nepredstavuje predmet tejto štúdie): príbehy v týchto prózach sú tvarované prostredníctvom dichotómie pamätania a zabúdania, môžeme tu čítať fixácie komunikatívnej pamäti, odrazy kolektívnych a privátnych naratívov, ktoré prešli viacerými zmenami, boli variované a prepisované v spomienkach, či naratívy komunikatívnej pamäti prevrátené do textovej podoby (pozri Assmann 1999).

Ak porovnáme diela spomínaných autorov s významnými dielami predstaviteľov súčasnej rumunskej literatúry, geopoetické indikátory nám poskytnú ďalšie aspekty a interpretačné možnosti. V prozaických dielach ovplyvnených prostredím kultúrneho medzipriestoru či kontaktnými zónami je rozhodujúca dominancia obrazov inakosti/cudzosti, preto podľa môjho názoru osobitnú úlohu zohráva pravoslávie, pravoslávne vierovyznanie, liturgia, prítomnosť maďarského pravoslávia v súčasných maďarských prózach. Domnievam sa – a vychádzam pritom z programovej vety Mauricea Merleau-Pontyho: „priestor nie je takým prostredím, v ktorom sú veci zorganizované, ale médium, prostredníctvom ktorého sa veci organizujú“ (cit. podľa Faragó 2001, 7 – 8), že pravoslávie, duchovné prostredie ovplyvnené balkánskym svetom určuje epickú konštruovanosť týchto textov, základy ortodoxie a usporiadanie jej znakov v texte umožňujú vytvárať obraz ambivalentného svetonázoru. Je známe, že na jednej strane existuje filozofia ortodoxie založená na hlbokej religiozite a predlohe spôsobu života, na strane druhej jej vonkajškové prejavy, v rámci ktorých sa do popredia dostáva nosenie masky a pokrytecké hranie rolí. Hľadanie Boha a úsilie o večnú pravdu sa mieša s démonológiou a neustálym pocitom bezbrannosti voči satanským silám. Ambivalentná štruktúra vytvára ten druh magického prozaického textu plného čarov, ktorý v ostatnej dobe literárni vedci a vedkyne, odvolávajúci sa aj na prózu Ádáma Bodora (pozri Matus 2000, Papp 2008 a 2010), definovali ako maďarský magický realizmus.

Pojem magický realizmus pertraktuje maďarská odborná literatúra predovšetkým na základe zásadnej monografie Tamása Bényeiho o románoch magického realizmu *Apokrif iratok* (Apokryfné spisy, 1997). Definuje v nej magický realizmus ako spôsob písania

jednak z dôvodu, že uvedená kategória je pomerne úzka na to, aby tento jav nebol vnímaný ako žáner, jednak preto, že je dostatočne široký na to, aby popri úzko chápaných stylistických osobitostiach zohľadňoval aj tematické a poetické črty: *spôsob písania* teda znamená určité „ontologické písanie“, kde majú charakteristické črty spôsobu písania na mikro- a makroúrovni bytostný význam (14 – 15).

Definíciu magického realizmu podľa Bényeiho preberá ako základ aj Péter I. Rác

pri skúmaní prozaických textov niektorých súčasných maďarských autorov, vymeňuje a zhrňa pritom tie prvky v dielach, ktoré sú typické pre spôsob písania v magickej realizme:

Charakteristické črty magického realizmu sú rétorické, figurálne, jazykové kódy, ktoré poukazujú na osobitú verziu poetickú sformovanosti svojím vrstvením významov. Takéto útvary v spomínaných románoch sú objavenie sa nadprirodzených javov ako rétoricko-jazykových produktov, tematizovanie zámeny rolí faktickej histórie a fiktívnych príbehov, kauzalita, obraznosť, metaforickosť, akt rozprávania, rozlíšenie písania a reči, genealógia, prítomnosť magickej činnosti, mágia ako porušenie zákazov, princíp apokryfného príbehu. (2000, s. p.)

Zoltán Németh (2014) vo svojej súhrnnej štúdii klasifikuje diela maďarského magického realizmu na základe priestoru, času a postmodernizmu. Ágnes Klára Papp (2015), ktorá sa tiež odvoláva na Bényeiho, hoci svoju podrobnú analýzu opiera o teóriu Bachtina, Lacana a Jeanne Delbaerte-Garanta, interpretuje na základe groteskných, magických predstáv tela román Zsolta Lánga. Poukazuje tak na súvislosti medzi jazykovými a telesnými koncepciami magického realizmu. Zsuzsa Selyem – rovnako v spojitosti s Lángovou prózou – navrhuje zaviesť nový termín: pojem realizmus považuje za „presýtený a vyprázdnený“ a namiesto neho hovorí o *postmagickej próze*. Postmagickú prózu odlišuje od magického realizmu na základe dvoch aspektov: z hľadiska jazykovo zameranej postmodernej prózy tvrdí, že

látka príbehu (stavaného na kontakte a ľubovoľných kauzálnych vzťahoch) tu nepredstavuje význam slov a referenčnosť, ale jazyk so svojou významovou rozmanitosťou (alebo v prípade pomenovaní individualizáciou); na druhej strane – a stále v rámci paradigmy postmodernizmu – si musíme všimnúť blízkosť náboženskému svetonázoru: v dynamike textu sa v mnohých aspektoch vyjavuje fakt, že magický kontakt je v židovsko-kresťanskom náboženstve najzakazovanejšou formou vzťahu k okolitým javom (2004, s. p.).

Na základe tohto vyjadrenia Selyem by som dodala, že charakteristické črty magického realizmu v románoch Ádáma Bodora sa ani tak nedajú vyjadriť na základe poetických ukazovateľov opísaných Bényeim a Ráczom, ako sú skôr odtlačkom pravoslávia, ortodoxnej viery a jej vplyvu v maďarskom jazykovom prostredí. Termínom *postmagická próza*, ktorý používam a ktorý sa dostal i do názvu mojej štúdie, poukazujem jednak na časový odstup, jednak na rétorické odlišnosti, ktoré uvádza i Selyem. Ak sa teda pokúšame odhaliť pôvod javu miestami apostrofovaného ako magický realizmus v dielach súčasných maďarských prozaikov, považujem za dôležité nanovo si prečítať – popri často citovaných hispanoamerických autoroch – majstrovské literárne diela nášho užšieho okolia, skvosty rumunskej prózy, predovšetkým román Stefana Bănulescuho *Cartea de la Metopolis* (Kniha mesta Metropolis, 1977), ktorý v maďarčine vyšiel pod názvom *A Milliomos könyve* (2011) a možno ho vnímať aj ako „kvázipredchodcu“ diel spomínaných autorov. Fiktívny priestor románu, Dikomésiu, možno odhaliť na skutočných mapách, podobne ako fiktívne prostredie textov Bodora a Dragomána, Pappa, Vidu, Lánga, mapa pomenovaní sa taktiež konštruuje podobným spôsobom. Ich prózy sú spleťou rôznych kultúrnych prechodov. Tak ako v prípade Ádáma Bodora a jeho „nasledovníkov“, aj v románe Bănulescuho funguje relativizujúca poetická technika prózy: do prozaického textu

sa dostávajú dekodovateľné prvky (napr. názvy miest), ale v ďalšom kroku je tento referenčný vzťah zneistený, narácia sa od neho vzdiali, miestami ho až bagatelizuje. Zemepisné názvy, ktoré sa v textoch objavujú, predstavujú v každom prípade mapu názvov, ktorá sa môže čítať referenčne, texty však zároveň vyzdvihujú ich literárny priestor, ich vznik v jazyku.

Práce Ádáma Bodora sú popretkávané skúsenosťou inakosti/cudzoty, presahujúcou hranice jazyka. Svet *Zóny Sinistra* je ohraničený aj systémom názvov a mien: rumunské, ukrajinské, nemecké, turecké, hebrejské, poľské a ďalšie pomenovania vyskytujúce sa popri maďarských poukazujú na spoločný kultúrny priestor. V druhom Bodorovom románe *Az érsek látogatása* (Návšteva arcibiskupa, 1999) v sieti pomenovaní prevážili rumunské a slovanské názvy a mená, vo *Verhovina madarai* (Vtáky verchoviny, 2011) sa prakticky nevyskytuje žiadne maďarské pomenovanie. Aj mapa názvov a mien potvrdzuje hraničnú pozíciu Bodorovej prózy, vo všetkých troch románoch zohráva hranica ako priestorová formácia významnú rolu: zóna Sinistra sa nachádza v pohraničnej oblasti, pričom ju tak ako všetko ostatné držia pod kontrolou horskí poľovníci; prostredie románu *Návšteva arcibiskupa*, Bogdanská dolina, symbolizuje hranicu vo svojej konkrétnosti, v dôsledku „prírodnej katastrofy“ sa mesto v priebehu jednej noci dostane do iného štátu; Verchovina je „za“ hranicou, podobne ako aj za časom a históriou. Priestor vytvára vzťahy a vzťahy sa stávajú priestorom: priestor vplýva na správanie sa ľudí, čo v ňom žijú, ale ľudia, čo zaplňajú priestor, formujú priestory prózy, priestor sa formuje z nich. Názov *Zóna Sinistra* je zároveň aj názvom textotvorného komponentu, stvoreného priestoru. V našom prípade môžeme zónu Sinistra identifikovať ako významotvorný názov, lebo význam názvu determinuje osudy ľudí žijúcich v danom priestore, charakter priestoru zároveň ovplyvňujú aj obyvatelia. Bodorovské názvy – odhliadnuc od konkrétneho pomenovania Sinistra – sú svojím spôsobom významotvornými pomenovaniami – prerozprávavajú národnostné zloženie.

Genealógia postáv Bodorovej prózy poukazuje na magických predkov, formuje absurdné prostredie. Podľa základného (banálneho) príbehu *Zóny Sinistra* sa Andrej Bodor vyberie do zóny Sinistra, aby v „chránenej prírodnej rezervácii“ našiel svojho adoptívneho syna, ktorý sem bol pravdepodobne deportovaný. Prostredníctvom príhod, čo sa mu v zóne stali, sa dozvedáme o tomto nezvyčajnom priestore, ktorý držia pod totálnou kontrolou horskí poľovníci a ich striedajúci sa šéfovia, zároveň – ako večný atribút autorovej prózy – život ľudí svojou stálou prítomnosťou ovplyvňuje akási neidentifikovateľná moc. Spleť malých držiteľov moci je zväčša tiež neprehľadná, spájajú ich hlavne príbuzenské vzťahy, i keď postavy s rovnakým priezviskom majú väčšinou spoločné len to, že sú prisluhovačmi toho istého totalitného režimu: jeho „katmi“ i obeťami zároveň. „Kolaborantom“ sa stáva aj hlavný hrdina románu Andrej Bodor, ktorý v záujme vyslobodenia sa zo zóny prijme aj morálne neprijateľné úlohy. Text nemá morálne alebo ideologické poslanstvo, a napriek tomu je silným odkazom, že žiadny režim nemožno chápať čierno-bielo, na základe dichotómie obeť/kat, pretože „realita“ je oveľa rozmanitejšia.

Magickou aurou je obdarený jeden z vodcov zóny, plukovník Borcan, ktorý (pravdepodobne) zomiera ako obeť epidémie neznámej, v zóne rozšírenej tungus-

kej chrípky na svojej monitorovacej stanici, odkiaľ ho unesú rozprávkové vtáky – gryfy. Predtým zbytočne očakáva od cudzinca menom Červený kohút „znamenie“, ktoré má raz prísť v podobe strieborného podnosu, inokedy v podobe ryby. Po záškodnej činnosti svojho prenasledovateľa plukovníka Cocu Mavrodina v daždi so snehom zamrzne, ale predtým máme možnosť pozrieť si (ba dokonca vďaka Andrejovi aj zaznamenať na fotkách), ako šesťstokilový vodič kamiónu Mustafa Mukkerman – v románe jediný outsider, profesionálny cestovateľ – prekabáti plukovníka reprezentujúceho režim. Doktor Oleinek, hlavný lovec medvedov, má okrem medvedov akoby riadiacich zónu vzťah s albínskymi dvojčkami, ktoré nastoknú samy seba na kôl, ale neprekvapí nás ani to, že starnúci meteorológ Géza Hutira nachádza útechu v lone dievčatka Bebe Tescoviny a že neskôr ich oblaky spolu odnesú smerom na Ukrajinu. Obyvateľov pomáha identifikovať tzv. psia známka, ale aj táto forma identifikácie je pokrytecká, nakoľko – ako sa dozvedáme už na začiatku románu – v zóne má každý prezývku. Aj Andreja Bodora „pomenoval“ plukovník Borcan, on ho symbolicky zaučil i do poriadku panujúceho v zóne. Jeho niekdajšie meno, životný príbeh, svet mimo zóny je neznámy, stratil sa spolu s jeho bicyklom. Identita Bodorových hrdinov sa nachádza kdesi na ceste, postavy zaplňajúce Bodorovu prózu sú neustále v dynamickom pohybe, sú *na ceste* odniekiaľ niekam, ale ich cesta prebieha v danom prostredí, ich predchádzajúci život, existencia je nepoznatelná a nevyspytateľná, a ak aj dočasne vystúpia zo svojho sveta vymedzeného prostredím, isto sa tam vrátia. Identitu ako aj význam nemožno zachytiť, je v neustálom pohybe, postupne sa (seba)identita stáva nestabilizovateľnou. Miesto, priestor neposkytuje bezpečie, hybná sila túžby po vyznaní sa a po spoznaní indukuje permanentnú cestu, ale pre neustály pohyb, cestovanie ani spoznanie nemôže byť konečné. Cestovanie je vlastne vzdávaním sa stability, stabilnej pozície a zároveň aj stálej identity. Bodorove postavy vytvárajú naratív večného pobytu na ceste, neustále sa posúvajú.

Bytie na hranici vyvoláva ustálené medzilahlé bytie, prostredníctvom ktorého sa artikuluje pocit medzibytia. Medzibytie je aj metaforou pobytu na ceste, ktorá je stabilizovaním prekročenia dvoch či viacerých hraníc, pohybu medzi hranicami. Textový priestor Bodorovej prózy je možné topograficky zachytiť na významovom pomedzí stretávania rôznych kultúr. Na pomedzí kultúr, mentalít a jazykov, v kontaktných zónach sa láme identita, na križovatke ich odlišností a podobností, osobitostí a rozdielov, v medzibytí sa stáva identita neistou, relativizuje sa možnosť jej stabilizácie. V interkultúrnom medzipriestore sa stáva neistou definícia, stabilizácia čohokoľvek, čo možno postrehnúť aj pri skúmaní identít, ktoré sa v medzibytí stávajú *hraničnými identitami*.

V Bodorovej próze sa konštruuje akási imaginárna mapa, ktorá je vedome sformovaným obrazom prózou vymedzeného priestoru. So „skutočnou“ mapou, s dodržaním všetkých súradníc sa však tieto texty stávajú nečitateľnými. Tieto miesta slúžia ako naratívne trópy, svojou funkciou predstavujú takú časť textu, pomocou ktorej sa načrtne obraz miesta, jeho samostatná, len v danom texte funkčná mapa.

Priestory a svety podobné Bodorovým prózám sa formujú aj v textoch jeho nasledovníkov či autorov, ktorí sú v transtextuálnom vzťahu s jeho prózou. V románe

Zsolta Lánga *Bestiárium Transylvaniae I. – A tűz és víz állatai* (Bestiárium Transylvánie I. – Zvery ohňa a vody, 2003) sa najvýraznejšie prejavuje mentálne odvodenie ortodoxie ako výstavbového prvku románu. Jedným z ťažko identifikovateľných nositeľov roly rozprávača je pravoslávny mních Eremie, ktorý rozpráva jednému maďarskému poslucháčovi svoje príbehy o prekračovaní hraníc: počas ciest z Moldavska do Sedmohradska, pri ktorých mal isté poslanie či pseudoposlanie, neprekračuje len fyzickú, geografickú hranicu, ale aj hranicu kultúrnu či historickú, ba dokonca prejde aj niekoľko storočí v čase. Spochybnenie „historickej skutočnosti“, prerozprávateľnosti histórie a príbehov, ich schopnosti sprostredkovať zároveň zneisťuje autentickosť vlastného príbehu a jeho prerozprávateľnosti, resp. možnosť aktu identifikácie.

Etymologizáciou rumunských toponým a antroponým privádza páter Mikuláš, Eremieho učiteľ, tohto mnícha hľadajúceho vlastnú identitu k pochopeniu vlastnej kultúry, a tak sa stávame svedkami interkultúrnej spleti poznania: priblíženia sa vlastnej kultúre z iného zorného uhla cez inú kultúru. Ako som už uviedla, mená a názvy (osobné i zemepisné) v Bodorových románoch úzko súvisia s identitou ich nositeľov, presnejšie s hraničnou identitou, ktorú indukuje existencia názvov a identifikovateľných konštrukcií priestorov na pomedzí. Existencia na pomedzí, prostredníctvom ktorej sa artikuluje priestorovosť medzibytia, dáva možnosť vzniku novej formy identity. Nevymedziteľná identita Eremieho odkazuje na bodorovskú hraničnú identitu: vzhľadom na neustály posun jeho situovanosti platí pre Eremieho „vlastnú identitu“ aj funkcia hraničnej identity.

Rozprávač románu *Zvery ohňa a vody* rozpráva po maďarsky, text je napísaný po maďarsky, porovnávací základ však predstavuje rumunský jazyk: prostredníctvom jazykov dochádza k porovnaniu dvoch kultúr, svetonázorov, mentalít, problematizuje sa aj možnosť prerozprávania, vyjadrovania.

Prepínanie z jedného jazyka do druhého sa podobá prestupovaniu hraníc: prekročenie hraníc z Moldavska, spoza vrchov, ocitnutie sa v inom kultúrnom prostredí evokuje jazyk a aj iné jazykové kultúrne vrstvy, ktorých korene sú pre rozprávača neuchopiteľné. Rumunský jazyk však čoraz silnejšie ovplyvňuje čoraz väčšmi neidentifikovateľnú identitu Eremieho: hraničnú identitu, výber jazyka, výber kultúry však nie je len osobnou vecou, jediniec prekračujúci hranice sa dostáva pod vplyv iných „čarovných síl“. Magické tvory sú opísané v priebehu sebaopoznávania i spoznávania tela. Cez telo sa uskutočňuje snaha o spoznávanie: prostredníctvom pomenovania, hoci aj cez genealogické priblíženie spôsobu písania v magickom realizme (pozri Papp 2015).

Detský personálny rozprávač vo veku jedenásť, dvanásť rokov, ktorý má v románe Györgya Dragomána *A fehér király*⁴ (2005; *Biely kráľ*, 2008) prezývku Džátá, by mohol, ak by sme poodhalili chronotypické súradnice románu a textové odkazy, byť hoci aj sám autor spolu s nami všetkými, čo sme sledovali a *zdola* zažívali diktatúru v Rumunsku (v širšom kontexte: v strednej a východnej Európe) v 80. rokoch 20. storočia. „Konkrétny“ priestor *Bieleho kráľa* označuje jediné toponymum: Dunajský kanál, kam odvedú po vypočúvaní otca rozprávača, miesto jeho zatknutia vymedzuje dej románu, ako aj čas deja, všetko sa odohráva vo vzťahu k nemu a v závislosti od neho. Tak ako v próze Ádáma Bodora a jeho nasledovníkov nás antroponymá a predmety dennej potreby v rumunčine, ktoré formujú a oživujú priestor, vedú k záveru, že

dej sa odohráva v stredne veľkom rumunskom meste, v ktorom žijú aj ľudia maďarskej národnosti.

Aj Dragomán pokračuje v relativizujúcej prozaickej technike používanej Bodorom: do prozaického textu vplietajú referenčné, dekodovateľné, odhaliteľné prvky, aby sa od nich potom rozpoznateľne oddialil. Dunajský kanál a výbuch v Černobyle, muzealizujúce artefakty umiestnené v texte (borkán, státie v rade, jálézár, zobrali nám elektrinu a pod.)⁵ jednoznačne odkazujú na určité chronotypické súradnice, zároveň sa spomína občianska vojna, ktorá sa však v predznamenanom čase a priestore nedá identifikovať. Stavba románu pripomínajúca *Zónu Sinistra* vytvára rovnako otvorenú štruktúru, aká je v románe predchodcu: dej sa odvíja z relatívne chronologicky zoradených samostatných noviel.

Do seba sa vplietajúce, neoddeliteľné a nerozdeliteľné, nedefinovateľné identity predpokladajú existenciu hraničných identít prítomnú aj v próze Ádáma Bodora. Súbor pomenovaní známych aj z Bodorovej prózy má i v tomto prípade funkciu vytvárania priestoru: prostredníctvom pomenovaní sa vykresľujú obrisy priestoru, ktorý vymedzuje príbehy. Aj Dragománov román *Máglya* (Hranica, 2014) vytvára fiktívny priestor Rumunska, pričom tematicky sa zameriava na obdobie pádu totality a zmeny režimu zo zorného uhla trinásťročnej pubertiačky Emy. Román si kladie otázku, čo je poznanie, pochopenie, aký je vzťah pravdy a lži, čo si môžeme počať a čo si počneme s našou relatívnou slobodou, so spomienkami, s blízkou a vzdialenejšou minulosťou, do akej miery ovplyvňujú naše činy udalosti zo vzdialenej minulosti. Prostredníctvom starej mamy hrdinky Emy sa konštruuje (spochybňovaná) magická vrstva udalostí: veštenie z usadeniny kávy na začiatku románu, viera v možnosť usmerňovať osud a udalosti, resp. pravý opak tohto všetkého sa tu tematizuje a všetko toto sa stáva autentickým len vtedy, keď prijmeme predpoklad, že sa to odohráva v Eminej predstave a že to sprostredkúva ona.

Priestor zbierky poviedok Sándora Zsigmonda Pappa *Az éffekete bozót* (Čiernočierna húština, 2005) vytvára ireálna, mýtická topografia hraničného priestoru, z konca sveta vytvárajúca magické asociácie, pritom však prízemná. Z opisov sa odvodzuje priestor podobný Bogdanskej doline u Ádáma Bodora: akýsi prechodný priestor medzi civilizáciou a apokalypsou v prechodnom období, periféria vo vzťahu k nepomenovanému centru, ale zároveň centrum, stred sveta pre tamojších obyvateľov, hraničný priestor medzi mestom a priestorom pánubohu za chrbtom. Jeden sinistrovský, do seba uzavretý svet, z ktorého by sa jeho obyvatelia radi vymanili, ale nedokážu to. Priestor *Čiernočiernej húštiny* zaplňajú postavy potácajúce sa v bytí, ktoré žijú vo vzájomnej determinovanosti – ako to môžeme vidieť aj u Bodora – priestor determinuje v ňom žijúcich ľudí, ale aj oni ho formujú, určujú, antropomorfizujú vzhľadom na vzájomné vzťahy a odkázanosť jeden na druhého. Prostredie poviedok *Čiernočiernej húštiny* tiež mobilizuje spúšťanie čitateľských postojov pri hľadaní referenčných zážitkov: lokalizovanie identifikovateľných miest generuje aplikáciu interpretačných techník zo strany úzkeho okruhu čitateľov disponujúcich znalosťami *miestneho* prostredia.

Poviedky *Čiernočiernej húštiny* – napriek atemporálnym odkazom alebo spolu s nimi – reprezentujú akési prechodné obdobie, v textoch je naznačené obdobie

zmeny režimu vo Východnej Európe. Na diktatúru a jej doznievanie odkazujú (nie- len) vonkajšie znaky, ale – podobne ako u Bodora definovaný – trvale v nás usadený, dlhé roky pôrmi nasávaný strach a pocit zraniteľnosti, ktorého sa nedokážeme striasť, ktorým presiakol aj priestor.

U Bodora je zaužívané, že k menám postáv sa viažu charaktery príbuzné zneniu ich mien, a to na magickorealisticom princípe prostredníctvom ambivalentných (reálnych a ireálnych) vlastností a príbehov, ktorých motívický reťazec preklenuje priestor textu. Množstvo prvkov magického realizmu sa objavuje aj v próze Zs. Pappa: inverzia nadprirodzeného a všedného je jedným z nich. V novelách sa zázrak mieša so všednosťou do takej miery, že sa po čase stáva predvídateľným.

V novelách zo zbierky Gábora Vidu *Nem szabad és nem királyi* (Neslobodný a nekráľovský, 2007) nie je ťažké odhaliť prestupovanie rôznych kultúr, zvykov, kultúrnych tradícií, miešajú sa v nich etniká so svojimi tradíciami, jazykmi, zvyklosťami, rituálmi a stereotypmi. V jednotlivých textoch sú podobne štruktúrované aj priestory: pomenované i nepomenované lokácie sa dajú vymedziť, pre potreby referenčného čitateľa sú identifikovateľné, zároveň však – podobne ako v prózach Ádáma Bodora, Györgya Dragomána, Zsolta Lánga, Sándora Zsigmonda Pappa – vďaka starostlivo umiestneným markerom dominuje ich relativita, priestrannosť, neohraničiteľnosť.

„Presné“ súradnice miesta nepoznáme, nie je ani vonkajší uhol pohľadu, na základe ktorého by sa dali zachytiť a opísať, nakoľko sa do hry dostáva posun priestoru. Môžeme sledovať procesy pohybu, premeny, translokácie, aj vo Vidovej próze sa do popredia dostáva heterogénnosť priestoru, posun od vlastnej kultúry a interakcia, interferencia s *odlišným* kultúrnym prostredím. Rozprávač v prvej osobe množného čísla ako kronikár pomenúva miesto, ktoré stratilo vlastné priestranstvo a ktoré sa neustále pohybuje v čase i priestore ako „naše mesto“. Popri horizontálnom pohybe sa v novele s názvom *Torony emelkedőben* (Veža na vzostupe) začne vertikálne, dohora hýbať časť budovy, ktorá ohraničuje priestor deja a poskytuje mu bezpečie: obyvateľom mesta pritom dáva nerozluštitelnú hádanku, tajomstvo, akúsi (post)magickú, nespracovanú traumou. Neslobodný a nekráľovský, uzavretý a ovládaný, zároveň však nesmierne voľný, vzdušný, smutný a majestátny je región, ktorý vytvárajú novely v zbierke. Evokujú stopy akejsi tradície, ktorá je živená len „perifériou kolektívnej pamäti“, minulosti, obrazu priestoru a napokon ich tým istým elegantným a rezignovaným pohybom aj rozložia.

Aj vo Vidovej próze je jediným bezpečným prostriedkom na vymedzenie času miera nadčasovosti, téza „čas plynie len v nás“, resp. plynutie a zmenu času i premeny duše indikuje kvapnutie z odkvapu, zmena tvaru a veľkosti cencúľov – je to tak i v *Zóne Sinistra*, kde plynutie času, jeho zmenu, naznačovali zmeny tvaru stôp v snehu.

Vidova predstava o priestore je hraničným priestorom: dá sa vykresliť jemnými a trhanými čiarami pozdĺž „civilizácie“ určenej prírodou a kultúrnymi kódmi. Aj príbehy sú bezhraničné, stiera a relativizuje sa i hranica medzi skutočnosťou, zázrakom a mystickou skúsenosťou.

Spoločnou črtou spomínaných prozaických textov je, že priestory, miesta so zmiešaným etnikom predpokladajú akýsi miešaný, hraničný jazyk, miešaný prejav, preto

aj jazyk rozprávačov zostáva po celú dobu otázný. Jazyková výrazovosť postbalkánskeho (literárneho) sveta, ktorý svoju podstatu naplňa v medzibytí, mobilizuje takú transpozičnú konfiguráciu, ktorej mentálne zobrazenie neumožňuje interpretáciu jednojazyčnosti, pevnej, homogénnej, samostatnej etnickej vymedzenosti. Rozprávačské uhly pohľadu mobilizujú priestor odlišnosti, cudzoty, ktorý funguje na základe postmagických efektov scudzovania.

Z MAĎARČINY PRELOŽILA EVA KOSSÁROVÁ

POZNÁMKY

- ¹ Román bol preložený do viacerých jazykov, po slovensky vyšiel pod názvom *Zóna Sinistra* (Bratislava, Slovart, 2003) v preklade Márie Fazekášovej.
- ² Pre čitateľov inej ako maďarskej národnosti bude azda spresnením, ak uvedieme „miesto pôvodu“ Ádáma Bodora: narodil sa v roku 1936 v rumunskej Kluži, z tohto viacjazyčného, multikultúrneho i spoločensky rozvrstveného prostredia rád chodil na turistiku do hôr v Rumunsku, odtiaľ pramení jeho láska k prírode a jeho hlboké poznanie človeka, od roku 1982 žije v Budapešti.
- ³ Termín „postbodoriánsky prúd“ som začala používať pri analýze prozaických textov, ktoré vyšli okolo roku 2005, pri prózach Györgya Dragomána, Sándora Zsigmonda Pappa, Gábora Vidu. V monografii pod názvom *Téreképek, névtéreképek, határidentitások* (Tvorba priestoru, mapy názvov, hraničné identity) (Bányai 2011) venujem celú jednu kapitolu vysvetleniu, odkiaľ možno odvodiť vplyv prózy Ádáma Bodora na texty vyššie vymenovaných spisovateľov, do akej miery nasledujú a rozvíjajú „bodorovskú prózu“, aké transtextuálne prvky sa dajú objaviť pri analýze ich textov, do akej miery ovplyvňuje prozaický svet toto hraničné kultúrne prostredie, viacjazyčná a multikultúrna „kontaktná zóna“, v ktorej sa spisovatelia narodili a v ktorej niektorí z nich dodnes žijú. Prostredníctvom ich textov vznikajú akési „re-rezentácie Sedmohradska“, úvodzovkami chcem poukázať na pokusy o znovu prerozprávanie a možnosť reprezentácie, avšak pripomínam, že podľa môjho názoru „literárny región“ nemožno vymedziť na základe rodiska či miesta bydliska spisovateľov, ale na základe textov, ktoré ho jazykovo konštruujú.
- ⁴ Román bol preložený do mnohých jazykov, po slovensky vyšiel pod názvom *Biely kráľ* (Bratislava, Kalligram, 2008) v preklade Gabriely Magovej.
- ⁵ Borkán – maďarský výraz pre zaváraninovú fľašu používaný v Sedmohradsku; jálézár – výraz používaný v Sedmohradsku pre cylindrický zámok (pozn. prekl.).

LITERATÚRA

- Assmann, Jan. 1999. *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz.
- Bănulescu, Ștefan. 1977. *Cartea Milionarului. I. Cartea de la Metopolis*. București: Editura Eminescu.
- Bănulescu, Ștefan. 1977. *A Milliomos könyve*. Prel. Péter Demény. Csíkszereda: Bookart.
- Bányai, Éva. 2011. *Téreképek, névtéreképek, határidentitások*. Kolozsvár: Komp-Press.
- Bányai, Éva. 2012. *Terek és határok*. Kolozsvár: Casa Cărții de Știință – RHT Kiadó.
- Bányai, Éva. 2015. *Kulturális és textuális átjárások magyar és román prózaszövegekben I. Metopolisz: egy kortárs román Sinistra*. *Tiszatáj*, 61, 10: 67 – 73.
- Bényei, Tamás. 1997. *Apokrif iratok: Mágikus realista regényekről*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Bodor, Ádám. 1992. *Sinistra körzet: Egy regény fejezetei*. Budapest: Magvető.
- Bodor, Ádám. 1999. *Az érsék látogatása*. Budapest: Magvető.
- Bodor, Ádám. 2001. *A börtön szaga: Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*. Budapest: Magvető.
- Bodor, Ádám. 2011. *Verhovina madarai: Változatok végnapokra*. Budapest: Magvető.
- Dragomán, György. 2005. *A fehér király*. Budapest: Magvető.

- Dragomán, György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető.
- Faragó, Kornélia. 2001. *Térrányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Láng, Zsolt. 2003. *Bestiárium Transylvaniae: A tűz és a víz állatai*. Pécs: Jelenkor.
- Matus, Mónika. 2000. Magyar mágikus realizmus? Bodor Ádám: Az érsek látogatása című kötetéről. *Irodalmi Szemle*, 43, 5–6: 143 – 146.
- Németh, Zoltán. 2014. Magický realizmus v maďarskej literatúre (Otázky priestoru, času a postmodernizmu v románoch). *World Literature Studies*, 6(23), 2: 130 – 140.
- Papp, Ágnes Klára. 2008. A mágikus realista anekdota. In *Átlátunk az üvegen? Gondolatok a kortárs irodalomról*, Ágnes Klára Papp, 115 – 145. Budapest: Napkút Kiadó.
- Papp, Ágnes Klára. 2010. A csirkepaprikás-elmélettől a töltöttkáposzta-modellig: A kisebbségi irodalom újraértelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében. *Bárka*, 18, 3: 67 – 73.
- Papp, Ágnes Klára, 2015. Performatív nyelv – groteszk test: Testképzet és nyelvfelfogás összefüggései Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai című regényében. In *Átmenetdiskurzusok*, ed. Éva Bányai, 33 – 51. Bukarest – Kolozsvár: RHT Kiadó – EME.
- Papp, Sándor Zsigmond. 2005. *Az éjfélete bozót*. Budapest: Alexandra.
- Rácz, Péter I. 2000. A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban: Márton László, Láng Zsolt, Háy János és Darvasi László. *Prae*, 2, 1 – 2: 117 – 156. Dostupné na: http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200001/301_raczipeter.html [cit. 17. 5. 2016]
- Selyem, Zsuzsa. 2004. Glissando: Láng Zsolt bestiáriumaairól. *Jelenkor*, 47, 7 – 8: 813 – 827. Dostupné na <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/593/glissando> [cit. 17. 5. 2016]
- Vida, Gábor. 2007. *Nem szabad és nem királyi*. Budapest: Magvető.

Post-magic prose. Magic elements in the prose of Ádám Bodor and their effect on the later generation of young writers

Contemporary Hungarian prose. Ádám Bodor. Geoculturality. Spatial concepts.

The study explores the occurrence of topographic indicators in the novel *Zone Sinistra* written by Ádám Bodor in 1992 and translated into several languages. The main focus lies on the post-magic structures which appear in Bodor's texts. The author analyses the relationships between the magical realist features mentioned in the literature on Bodor and Bodor's mental repetition of the dominant Eastern orthodoxy in the region, as well as the way in which these elements function in the works of other authors of the younger generation – Zsolt Láng, György Dragomán, Sándor Zsigmond Papp and Gábor Vida.

prof. Bányai Éva
 Department of Hungarian, Jewish and Romani Studies
 Faculty of Foreign Language and Literature
 University of Bucharest
 29/A Vantului Str.
 Cluj
 Romania
 banyaieva@gordias.ro